

Breu crònica sobre algunes fonts d'informació de la Ribagorça

GLÒRIA FRANCINO PINASA
Professora IES Lleida

Una de les millors maneres de conèixer la comarca és habitar-la, viure-hi, treballar-la, observar-la... Una altra consisteix a llegir textos, cercar documents, en definitiva, fonts d'informació que enraoen d'ella.

El camí de la recerca i de la investigació és tan llarg com vulgueu, i alhora, resulta del tot lliure i independent; això vol dir que t'hi pots posar quan et vagi bé, quan se't posin cucs al cap per tal de saber alguna cosa que et ro-sega per dins i, a poc a poc, vol eixir a fora. Tothom, fent drecera o marrada, pot arribar a l'objectiu que s'havia planejat a l'eixida, el més interessant, però, seran els descobriments que s'hauran aconseguit en el trajecte.

I quan ens endinsem en aquest món d'escorcollar ens n'anem de cap a les biblioteques. Allí sempre hi ha una resposta o, si més no, una pista.

A la Biblioteca de la Universitat Central de Barcelona vaig descobrir una bona font que m'obria les portes al món de la història antiga de la nostra comarca, eren els llibres de Serrano y Sanz:¹ els noms escrits en llatí se'm feien clares calcomanies dels noms que reconeixia com a vius en pobles i trossos conreats —en aquest moment ja es va despertar el meu interès per la toponímia. En aquesta mateixa biblioteca, i gràcies a una referència donada

1. SERRANO Y SANZ, M.: *Documentos históricos del condado de Ribagorza hasta la muerte de Sancho Garcés (1035)*, Madrid 1912; "Documentos ribagorzanos del tiempo de los reyes francos Lotario y Roberto", *Revista de Archivos, bibliotecas y museos*. XL, p. 303-315, XLI, p. 119-135, 449-461, 604-613; "Documentos ribagorzanos del tiempo de los reyes francos Ludovico Pío y Carlos el Calvo", *Boletín de la Real Academia de Historia*, LXXXI, p. 115-136, 357-383, 1922.

per l'excel·lent professor E. Carratalà, vaig engolir-me el recull de lèxic fet per Víctor Oliva sobre el parlar de Sopeira al 1906;² així és com vaig introduir-me en la investigació, encara que modestament, lingüística del meu poble.³ Tot d'una t'adones del valor de la llengua materna que t'acompanya allà on siguis!

Una altra troballa imprescindible van ser els volums d'Abadal i Vinyals⁴ a l'antic Arxiu de la Corona d'Aragó, situat llavors en el rovell de l'ou del barri gòtic barceloní. Les notícies documentades que llegia completaven les de Serrano y Sanz i, a més a més, augmentaven els noms de llocs i personatges de la Ribagorça. És decisiu contrastar diversos autors, i en aquest cas vaig eixir de dubtes per saber que el primer document datat al Monestir d'Alaó l'hem de situar entre els anys 804-806, i no més tard, com fan alguns altres autors,⁵ seguint la història falsa sobre els orígens d'Alaó, inventada per Pellicer al segle XVII, que alguns investigadors com Villanueva ja van copsar que no tenia un bon fonament.⁶ Respecte a aquest tema i al seu sentit crític o aportació de veus que no es conformen amb una sola opinió, m'agradaria destacar dos llibres, ben diferents, l'un de Vallés i Pujals, de 1949, en el que destaca la seva visió raonadora sobre les fonts i una redacció encomiable:

"A mediados del s. XVII apareció un documento sensacional que dio fama inusitada al Monasterio [...] atribuyendo la fundación del Monasterio a un fantás-

2. OLIVA, Víctor: "Documentos sobre'l català parlat a Sopeira (Aragó)", *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana (octubre de 1906)*, Barcelona, Barcelona, p. 421-435; *Eros Christ*, Barcelona, 1908.
  3. FRANCINO PINASA, Glòria: "Variacions lingüístiques: Sopeira", *Segon Congrés de la Llengua Catalana, Àrea 3: Lingüística social*, Palma de Mallorca, 1992, p. 141-146.
  4. ABADAL I VINYALS, R.: *Els comtats de Pallars i Ribagorça, Catalunya Carolíngia*, vol. III, 2a part, Barcelona, 1955.
  5. CASTEL DE LA VIRGEN MARÍA, P. R.: *¡Mi patria! Apuntes geográficos e históricos de Arén*, Lleida, 1923, p. 40.
  6. Ens referim al document fals que va circular des de Pellicer, *Privilegio de Alaón o Carta de Alaón*, 1642, i que han recollit altres autors, però en el cas de Villanueva, amb ull crític: VILLANUEVA, J.; *Viage literario a las Iglesias de España*, vol. IX, XV, Madrid, València, 1821-1852.
- ROIG I FONT, J.: "De Tremp per la Pobla de Segur a Sopeira"; *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, Any XXXII, 326, p. 56-72; GRACIA, L., *Arén, mi patria*.

tico e inventado personaje llamado Vrandegisilo, de la familia carolingia, al que se atribuyen heroicidades y méritos sin cuento".⁷

Així mateix, una publicació més recent i diversificada en autors sobre la Ribagorça com és *La Catalunya Romànica* aporta aquesta opinió:

"Entre alguns erudits gaudí de molta importància l'anomenada Carta de la O, que atorgava la fundació del cenobi a un comte anomenat Vandregisild [...], i R. D' Abadal no sols en va demostrar la falsedat, sinó que la seva fundació era més antiga".⁸

Certament, em considero afortunada en el camí de la recerca, sempre hi ha amics i amigues que et faciliten la tasca quan saben que tens una afició, i hauria de nombrar molta gent que m'ha donat ressenyes sobre la comarca, entre ells Joan, del Pont de Suert, i la Raquel de Lleida, que em retalla els articles dels diaris relacionats amb la comarca. Això és una roda de comunicació, perquè al mateix temps també faig córrer la informació a gent que l'interessa, aquest és un dels objectius de l'article.

No pretenc fer un llistat bibliogràfic en aquest article, ja que en qualsevol biblioteca o llibre del mercat hi trobareu moltes referències, i mai fóra prou exhaustiu el que puc exposar ací —i també hi ha autors i autores molt estimats i dels quals conec els llibres, que no eixiran en aquest article, perquè no n'és l'objectiu.

No obstant això, sí que he de parlar de les que més he consultat; algunes amb motiu d'endinsar-me en el món de l'art, per exemple, l'obra de Manuel Iglesias, un gran viatger pel romànic de la Ribagorça, i un investigador incansable.⁹ O d'un llibre que ens atansa a la història de la comarca antiga de la Ribagorça, com és el de Galtier.¹⁰ I relacionats amb aquests, no puc deixar de destacar la documentació més antiga de la nostra terra, els cartorals, els quals han estat la base de la recerca etimològica d'alguns dels topònims que he estudiat i estudio: Alaó, Lavaix, Ovarra i Roda. Llocs que ens han deixat una herència fantàstica en tots els àmbits: històric, artístic i lingüístic, tots

7. VALLÉS Y PUJALS: *La cuenca del Ribagorzana*, Barcelona, 1949, p. 51.

8. DD.AA.: *Catalunya Romànica*, "La Ribagorça", Barcelona, 1997, vol. XVI, p. 464.

9. IGLESIAS COSTA, M.: *Arquitectura Románica, s. X-XI, XII y XIII, Arte religioso del Alto Aragón Oriental*, 3 vols., Barcelona, 1985.

10. GALTIER MARTÍ, F.: *Ribagorza, condado independiente*, Saragossa, 1981.

han estat motiu d'observació, encara que els més treballats per mi són els dos primers.¹¹

No només hi trobem informació sobre les donacions, consagracions d'esglésies, compres i vendes, tipus de vida medieval, sinó que també constitueixen una font de coneixements sobre els topònims, ja siguin noms de poblacions: Areny, Aulet, Betesa, Buira, Cornudella, Llastarri, la Torre de Tamúrcia, Pallerol, Santorens, Miralles, Sopeira, el Pont de Suert, Montiberri, Erta, Ventolà, Sas..., o bé de la toponímia menor, és a dir, noms de finques o indrets que encara, després d'un miler d'anys, porten el mateix nom: Freixanet, Sant Ginés, Vinyer, Rocamora, Aguilar, Coll d'Espina, Coll de Fades, Enrens, Miravet, la Fogassada, Palomera... per citar-ne alguns exemples.

De vegades són documents més allunyats de la nostra geografia els que també donen fe d'alguns indrets documentats en època medieval, així ho comprovem en l'estudi de Pilar Ostos Salcedo sobre documents de Vilamur,¹² en el que hi trobem noms ribagorçans com Santa Maria de Lavaix en un document de 1199,¹³ o Betesa en un document de 1219¹⁴ o Viu de Llevata, document de 1239.¹⁵

I qui millor que el mestre Coromines, gran investigador i visitant d'aquestes terres, per demostrar-nos amb els seus raonaments la saviesa que tenia sobre els noms i la memòria sobre els llocs que havia trepitjat ni que fos en una ocasió? Han estat moltes obres i fitxes al llarg de la seva aprofitada vida les que ens han deixat un tresor per al coneixement de la nostra comarca en l'àrea lingüística, així noms com Areny, Benavarri, Beranui, Casserres del Castell, Castanesa, Cornudella de Valiera, Espés, Lliterà, Sopeira, Tolba,

11. CORRAL LAFUENTE, J. L.: *Cartulario de Alaón (Huesca)*, Saragossa, 1984; PUIG I FERRETÉ, J.: *El Cartoral de Santa Maria de Lavaix: el monestir durant els segles XI-XIII*, la Seu d'Urgell, 1984; UBIETO ARTETA, A.: *Documentos del Monasterio de Obarra (Huesca) anteriores al año 1000*, Saragossa, 1989; YELA UTRILLA, F., *Cartulario de Roda*, Lleida, 1932.

12. OSTOS SALCEDO, Pilar: "Documentación del vizcondado de Vilamur en el Archivo ducal de Medinaceli (1126-1301). Estudio diplomático y edición", *Historias, instituciones, documentos*, Sevilla, 111981, p. 2267-384.

13. OSTOS SALCEDO, P., *op. cit.*, p. 330.

14. OSTOS SALCEDO, P., *op. cit.*, p. 332.

15. OSTOS SALCEDO, P., *op. cit.*, p. 342.

Viacamp..., entre d'altres, ja són motiu d'estudi en la seva recerca.¹⁶ Sens dubte, però, la seva obra cabdal és la publicació de *L'Onomasticon Cataloniae*, conjunt format per vuit volums que constitueixen l'eina indispensable per a qualsevol buscador de l'etimologia i la història dels noms de lloc. Heus ací l'etimologia que proposa per a la paraula RIBAGORÇA, vindria del llatí RIPA "riba", perquè en realitat la geografia de la comarca comporta ribes i ensulsiades; i de l'adjectiu CURTA, del verb CURTARE "tallar", és a dir, que Ribagorça significaria "ribes tallades".¹⁷ El projecte *Toponímia de Ribagorça*, dirigit per Xavier Terrado, deixeble del mestre Coromines, té com a objectiu preservar de l'oblit i la pèrdua tots aquells topònims que anomenen a la comarca. Són onze els quadernets apareguts fins al moment actual: Santaliestra y San Quílez, Areny, Campo, la Puebla de Castro, Montanui, Castelló de Sos, Lasquarre, Sopeira, Vall de Bardaxí, Secastilla, la Vall de Boí.¹⁸

Una col·lecció que abasta gran part dels Pirineus i detalla molts aspectes ja siguin lingüístics, ja etnogràfics de la nostra comarca, joies indiscutibles d'un passat que avui són desconegudes o ignorades a causa dels canvis socioeconòmics que s'han produït en la societat, és l'obra del professor alemany Krüger publicada entre els anys 1935 i 1939, i reeditada el 1995.¹⁹ Aquests cinc llibres fan les delícies dels qui volen saber sobre les cases, els estris del món del pastors i del món agrícola, les eines que s'utilitzaven per a les labors camperoles, les ferramentes dels diversos oficis tradicionals, ben acompanyat tot de les variants lèxiques de cada poble, així com de moltes fotografies i dibuixos que mostren perfectament la forma i les parts dels objectes emprats en el primer quart del segle xx.

Un llibre de consulta sobre *L'Alta Ribagorça* és el de Llorenç Sánchez Vilanova que fa un repàs històric sobre la comarca fins els anys noranta, tot

16. COROMINES, J.: *Estudis de Toponímia Catalana*, Barcelona, 1979, vol. II, p. 43-141.

17. COROMINES, J.: *Onomasticon Cataloniae*, vol. VII, p. 385-386.

18. PORRAS PANADERO, E., i TERRADO PABLO, J.: *Santaliestra y San Quílez*, 1, Lleida, 2001; TERRADO PABLO, J.: *Arén*, 2, Lleida, 2001; *Els noms de lloc de la Vall de Boí*, 1, Lleida, 2002; SELFA SASTRE, M.: *Campo*, 3, Lleida, 2001; *Valle de Bardaxín*, 9, Lleida, 2002; RIZOS JIMÉNEZ, C., *La Puebla de Castro*, 4, Lleida, 2001; *Secastilla*, 10, Lleida, 2002; BORDAS PALLÁS, Ana: *Montanuy*, 5, Lleida, 2002; MARTÍN DE LAS PUEBLAS, J. i HIDALGO ARELLANO, M. A.: *Castejón de Sos*, 6, Lleida, 2002; VÁZQUEZ OBRADOR, J., ESNEÑAT PRUN, A., TARRAGÓ GARRÓS, J.: *Lasquarre*, 7, Lleida, 2002; FRANCINO PINASA, G.: *Sopeira*, 8, Lleida, 2002.

19. KRÜGER, F.: *Los Altos Pirineos*, vol. I, 1a i 2a part, vol. II, 1a i 2a part, vol. III, Tremp, 1995.

incidint en la construcció de les centrals hidroelèctriques. Una novetat en el llibre és l'índex de personatges significatius de la Ribagorça des de l'edat mitjana fins l'època contemporània, fins i tot, sense pretendre ser definitiva com afirma el mateix autor.²⁰ Un xic retret, per què no ha presentat un mapa de l'Alta Ribagorça²¹ on hi surtin els llocs aragonesos dels quals també en parla en l'interior del llibre?

No puc deixar de recordar un estudi de les darreries del segle xx sobre temes poc treballats a la nostra comarca, com és el de Ramon Tremosa sobre l'economia d'Areny i voltants,²² on recull dades dels cultius agrícoles i de l'elaboració del vi i el comerç de muntanya, fet per traginers. Un altre estudi basat en la recollida de literatura oral són els tres volums de *Bllat Colrat*,²³ l'objectiu d'aquest treball va ser recuperar de l'oblit tot tipus de manifestació oral: jocs, cançons, llegendes, contes, refranys i dites, endevinalles, goigs,... i d'altres gèneres que s'havien escoltat arreu: carrers, places, trossos, cases, i actualment han estat substituïts per altres mitjans, entre ells la televisió.

Molts d'aquests detalls històrics i lingüístics es poden seguir amb arxius de fotografies com els de Violant i Simorra, el dels llibres de Krüger, esmentats anteriorment, els de l'arxiu Mas, els del Centre Excursionista de Catalunya, els de la Diputació d'Osca, i els d'apassionats de la fotografia que s'encarreguen d'emmagatzemar imatges de la comarca.²⁴

Per concloure aquest curt viatge²⁵ per algunes fonts d'informació d'aquesta comarca, unes paraules del poeta ribagorçà mossèn Antoni Navarro:

20. SÁNCHEZ I VILANOVA, L.: *L'Alta Ribagorça. Estudi i anàlisi històrica*. Barcelona, 1998.

21. SÁNCHEZ I VILANOVA, L.: *Op. cit.*, p. 4.

22. TREMOSA I PALAU, R.: *La demografia i l'economia de la Clotada d'Areny*, Saragossa, 1991.

23. QUINTANA, A., BORAU, L., FRANCINO G. i MORET H.: *Bllat Colrat!*, 3 vols., Calaceit, 1997.

24. Per destacar un cas de fotografia local anotem l'obra de BALLARÍN, Paquita: *Ribagorza. Història de una metamorfosis*, Barcelona, 1998.

25. A propòsit dels viatges, us recomano l'amena lectura de *Viatge a les entranyes de la llengua* de CASANOVA, E., editat a Lleida, 2003, que fa un repàs de l'estat del català per totes les comarques catalanoparlants i, per tant, també passa per la Ribagorça.

*"Des de les fonts de Mulleres
a les planes de Corbins,
rodolant per les cingleres,
alegrant els vells camins,
les aigües del Ribagorça
van cantant una cançó
que és símbol de llur força
i la veu d'un llarg dolor..."²⁶*